

INFORMAȚII PREZENTE ÎN PREFEȚELE ȘI EPILOGURILE TIPĂRITURILOR ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE AL XVI-LEA ȘI AL XVII-LEA. TIPOLOGIZARE (I)

Iuliana Wainberg

La începutul secolului al XVI-lea, în Țările Române cartea românească se răspândește și prin intermediul tiparului. Este necesar ca procesul de tipărire desfășurat în Țara Românească la începutul secolului al XVI-lea să fie privit în întreg contextul tiparului chirilic european de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea, întrucât tiparul chirilic de aici este parte integrantă a unui fenomen european, o reflectare a acestuia pe plan local, nefiind nicidecum o apariție întâmplătoare, izolată sau fără legătură cu situația culturală a țării ori europene¹. De asemenea, reține atenția faptul că tiparnița macariană din Țara Românească a fost „cea de-a treia officină chirilică europeană, situându-se înaintea celor din Praga (1517) și Vilno (1525) înființate de Francisc Skorina, din Veneția întemeiată de Božidar Voković (1519) și a altor tiparnițe chirilice sud-slave, bieloruse și ruse”².

S-a ajuns la concluzia că alături de examinarea cărții din punct de vedere al prezentării grafice, al însemnărilor de carte, al documentelor emane de cancelăriile domnești și princiare cu privire la activitatea de tipărire, cercetarea prefețelor și a epilogurilor cărților tipărite constituie un izvor de o deosebită valoare în ceea ce privește istoria cărții vechi³.

Majoritatea tipăriturilor românești din secolul al XVI-lea sunt însoțite de epiloguri, în special, iar tipărituri precum *Molitvenicul slavonesc* (Târgoviște, 1545), *Evanghelia cu învățătură* (Brașov, 1580-1581) și *Palia de la Orăștie* (1582) sunt precedate de prefețe. Treptat, prefețele i se acordă o mai mare atenție, o mare parte a tipăriturilor din secolul al XVII-lea fiind însoțite de una sau chiar două prefețe, uneori fiind prezent și epilogul.

În prefețele și epilogurile tipăriturilor românești vechi sunt redată o serie de informații, în special cu privire la tipărirea lor. În majoritatea cazurilor sunt menționați patronii cărților, editorii, tipografii, se explică importanța cunoașterii și respectării învățăturilor sfinte. De asemenea, se fac referiri și la problemele sociale și de națiune ale românilor, la originea lor comună și la acuta necesitate a izbândirii limbii române, se solicită bunăvoința cititorilor în a

¹ Demény Lajos, Lidia A. Demény, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*. Studii, articole, comunicări, București, Editura Kriterion, 1986, p. 34.

² Demény, Demény, *Carte*, p. 34.

³ Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, București, Editura Eminescu, 1985, p. 19-21.

corecta eventualele greșeli, cu recunoștință pentru truda cărturarilor-tipografi, iar de cele mai multe ori sunt menționate locul și data tipăririi. Așadar, sunt abordate problematici specifice celor două secole din istoria culturii românești, se ating probleme de istorie, de cultură, de teologie și de limbă. În studiul de față ne vom opri asupra informațiilor din sfera istoriei și a culturii redată în prefețe și epiloguri ale tipăriturilor românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, urmând ca informațiilor din sfera filologiei și teologiei să le consacram un alt studiu, ce va apărea într-un număr viitor al revistei.

Autorii prefețelor și epilogurilor tipăriturilor apărute în Țările Române în secolele mai sus menționate se simt datori să facă referire la diverse aspecte, atât în ceea ce privește munca de tipărire a cărților, cu tot ceea ce include ea, inițiatori, domnitori, clerici, înființarea tipografiei, truditori, tipografi, ispravnici de carte, dar și să consemneze nume ale unor mari personalități ale vremii, voievozi, episcopi, mitropoliți sau patriarhi, în câteva situații fiind precizate și nume de mari împărați ai lumii, filosofi, istorici, teologi, dascăli și învățați. Se atrage astfel atenția asupra evenimentelor cu caracter cultural ce se derulează în epoca contemporană lor.

În special în prefețele și epilogurile dedicate domnitorului sau principelui și în cele semnate de autoritatea statală sau de autoritatea ecleziastică sunt menționate numele patronului cărții, titulatura completă a acestuia și teritoriile asupra cărora își extinde autoritatea. Informații de acest fel se regăsesc încă din epilogul primei tipărituri apărute pe teritoriul românesc, *Liturghier slavonesc* (1508), tipograful Macarie consemnând numele celor doi voievozi în timpul domniei cărora a apărut cartea: „Io Radul Voevod” și „Io Mihnea marele Voevod a toată țara Ungrovlahiei și al Podunaviei”, de semnalat fiind aici elementul filiațiunii „fiul marelui Io Vlad Voevod” dar și amănuntul referitor la momentul când s-a tipărit cartea: „în anul dintâiu al domniei sale”⁴. Astfel procedează Macarie în scrierea celor trei epiloguri ale tipăriturilor sale, prin intermediul cărora informează cititorii că în anul 1510 voievod și patron al *Octoiubului slavonesc* era Vlad⁵, iar în 1512 „fiul prea bunului și marelui Domn Io Basarab Voevod”, Neagoe Basarab, era „marele Voevod a toată țara Ungrovlahiei și al Podunaviei”⁶ și totodată patronul *Evangheliarului slavonesc*.

Precizări asemănătoare cu ale lui Macarie apar și în prefața *Molitvenicului slavonesc* (1545), unde tipograful Dimitrie Liubavici menționează că în acea perioadă domnitor era „Io Petru marele Voevod și Domn al întregii țări

⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești, I, 1508-1647*, București, 1938, p. 25.

⁵ Vlad cel Tânăr, voievod, Țara Românească, 1510-1512.

⁶ Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 26.

Ungrovlahiei și al Podunaviei, fiul prea bunului și marelui Radul Voevod”⁷, iar mitropolit al Valahiei era Anania.

În Transilvania, în ultimele patru decenii ale secolului al XVI-lea își va desfășura activitatea diaconul Coresi și ucenicii săi, care vor tipări atât cărți slavonești cât și românești, la Brașov, Alba Iulia, Sebeș și Orăștie⁸. Diaconul Coresi se va impune, prin activitatea și personalitatea sa, în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, desfășurând o intensă activitate, deosebită ca volum și calitate pentru acea vreme. Cărțile tipărite de Coresi au fost realizate la comanda unor personalități precum domnitorul Pătrașcu cel Bun, în zilele căruia s-a început tipărirea unei cărți și apoi s-a săvârșit „cu porunca” lui „Io Mircea marele Voevod a toată țara Ungrovlahia și Podunaviei, fiul marelui și prea bunului Io Radul Voevod”⁹ (*Triod-Penticostar slavonesc*, 1558), domnitorul „Io Alexandru, Voevodul întregii țări a Ungrovlahiei, fiul marelui și prea bunului Io Mircea Voevod”¹⁰ însoțit de fiul său Mihnea, lor alăturându-li-se mitropoliții Țării Românești Eftimie (*Octoib slavonesc*, 1570) și Serafim (*Psaltire slavonească*, 1577, *Triod slavonesc*, 1578), iar din porunca lui Ghenadie, mitropolitul Ardealului, se tipărește un *Sbornic slavonesc* (1580). Alți patroni ai cărților din secolul al XVI-lea sunt Johannes Benkner „judele Brașovului”¹¹ (*Octoib mic*, 1557, *Evangheliar românesc*, 1560-1561, *Evangheliar slavonesc*, 1562, 1565), „jupânul”¹² Forro Miklòs (*Tâlcul Evangheliilor și Molitvenic românesc*, 1564), Lucas Hirscher „județul Brașovului și a totu ținutulu Bârsei”¹³ (*Evanghelie cu învățătură*, 1580-1581) și episcopul român calvin Mihai Tordași (*Palia de la Orăștie*, 1582).

În secolul al XVII-lea activitatea de tipărire va reîncepe abia în deceniul al patrulea, sub domniile lui Matei Basarab în Țara Românească și Vasile Lupu în Moldova.

Matei Basarab va suporta cheltuielile pentru imprimarea majorității cărților din Țara Românească din prima jumătate a secolului al XVII-lea, precum: *Molitvenic slavonesc* (Câmpulung, 1635), *Psaltire slavonă* (Govora, 1638), *Ceaslov* (Govora, 1638), *Pravila de la Govora* (1640), *Evanghelie învățătoare* (Govora, 1642, Mănăstirea Dealu, 1644), el fiind numit urmașul „vitejilor și prea slăviților domni Basarabi”¹⁴ (*Molitvenicul slavonesc*, Câmpulung, 1635), „Domn al întregii

⁷ *Ibidem*, p. 27.

⁸ Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, Editura Științifică, 1968, p. 37.

⁹ Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 30-31.

¹⁰ *Ibidem*, p. 39.

¹¹ *Ibidem*, p. 31.

¹² *Ibidem*, p. 34.

¹³ *Ibidem*, p. 47.

¹⁴ *Ibidem*, p. 69.

Țări Ungrovlahie și al părților de peste munți, Herteg de Amlaș și Făgăraș și celelalte”¹⁵ (*Psaltirea slavonă*, Govora, 1637).

Cei care se vor ocupa de tipărirea cărților în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea vor fi mitropoliții Varlaam (*Cheia înțeleșului*, 1678) și Teodosie (*Liturghia*, 1680), după care domnitorul „Io Șerban Cantacozino Basarab Voevod [...] Domnu și oblăduitoriu Țării Rumânești”¹⁶ va patrona tipărirea unor cărți importante pentru cultura română, precum *Evanghelia* (1682), *Apostolul* (1683) și *Biblia de la București* (1688).

În timpul domnitorului Constantin Brâncoveanu, în tiparnițele de la București, Snagov, Buzău, Râmnic și Târgoviște apar o serie de cărți definitorii pentru cultura românească veche. Sprijinind dezvoltarea culturii și desfășurând o intensă activitate culturală și tipografică, domnitorul Constantin Brâncoveanu, „Domnitor și principe al întregii Ungrovlahii”¹⁷ (*Manual în contra schismei papistașilor*, 1690), „Domnu și oblăduitoriu a toatei Țării Rumânești”¹⁸ (*Pravoslavnica mărturisire*, 1961), devine comanditarul unui număr considerabil de cărți tipărite atât în limba română cât și în greacă. În timpul domniei lui, în Țara Românească s-a desfășurat o intensă activitate culturală și tipografică, voievodul dovedindu-se a fi un om cult, cunoscător al ideilor noi din cultura europeană a vremii¹⁹.

Gestul domnitorilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu de a patrona tipărirea unor cărți îi determină pe autorii unora dintre predosloviile respectivelor tipărituri să îi compare cu Sfinții Apostoli sau cu mari împărați ai vremilor, iar în semn de recunoaștere a autorității lor le sunt precizate genealogiile, numele și faptele strălucitoare ale strămoșilor lor, atât dinspre partea paternă cât și dinspre cea maternă. O bună cunoaștere a istoriei bizantine și o interesantă incursiune în genealogia familiei Cantacuzino se face în dedicația adresată lui Șerban Cantacuzino din *Biblia de la București* (1688), dedicație semnată de Dositheu, patriarhul Ierusalimului și a toată Palestina.

Genealogia lui Constantin Brâncoveanu este menționată în prefața cărții lui Meletie Sirigul, *Întâmpinarea la principii catolice și la chestiunile lui Chiril Lucaris* (București, 1690), prefață semnată de către „Christant Notara ieromonach și Archimandrit al Sântului mormânt”²⁰, specificat fiind faptul că „prea strălucitul, prea piosul, prea înaltul Domnitor și Principe al întregii Ungrovlachii Domnul Ioan Constantin Basaraba Voevod” era „dinspre tată din

¹⁵ *Ibidem*, p. 72.

¹⁶ BRV I, p. 248.

¹⁷ *Ibidem*, p. 297.

¹⁸ *Ibidem*, p. 322.

¹⁹ Tomescu, *Istoria*, p. 73.

²⁰ BRV I, p. 300.

neamul prea glorioșilor Basarabi, iar dinspre mamă din acela al principilor Cantacuzini”²¹. De asemenea, în prefața cărții lui Dositei, Patriarhul Ierusalimului, *Manual în contra rătăcirii calvine* (București, 1690), prefață adresată voievodului Constantin Brâncoveanu, se aduc foarte multe date și informații despre genealogia voievodului, atât dinspre partea paternă, dar se insistă mai ales asupra faptelor strălucite ale strămoșilor dinspre partea maternă.

În Moldova, Vasile Lupu (1634-1653) dovedește o remarcabilă abilitate politică, epoca lui remarcându-se prin prosperitate economică²². Animat de dorința de a sprijini promovarea culturii, sub domnia lui s-a organizat prima tipografie, îndemnat fiind și de mitropolitul Varlaam al Moldovei. Această atitudine de susținător și promotor al culturii și artelor este evidențiată și în prefețele și epilogurile tipăriturilor apărute sub patronajul său, „Io Vasilie Voevod [...] ȋitoriu și biruitoriu și domnu a toată țara Moldovei”²³ patronând tipărirea unor cărți la Iași, precum *Carte de învățătură* (1643), *Șapte taine* (1644), *Pravilele împărătești* (1646), acțiunile sale politice și culturale impunându-l ca personalitate marcantă a istoriei și culturii românești.

Cărțile care se tipăresc în Moldova spre sfârșitul secolului al XVII-lea apar fie cu cheltuiala mitropolitului Dosoftei, fie cu cheltuiala lui Gheorghe Duca. În predosloviile tipăriturilor din timpul lui Gheorghe Duca titulatura acestuia era de „Domnu Duca Voevoda [...] Domnu țării Moldovei”²⁴ (*Molitvnic de-nțăles*, 1681). Însă, în 1682, în prefața cărții lui Dosoftei *Viața sfinților* (1682), se întâlnește titulatura „Domnu Țării Moldovei și Ucrainei”²⁵, iar în prefața cărții Patriarhului Nectarie, *Întâmpinare în contra primatului Papei*, apare titulatura de „Voevod al întregii Moldovlachii, prea magnificul stăpân și conducător a întregii Ucraine și a locurilor de prin prejur”²⁶. Aceasta se datorează obținerii de către Gheorghe Duca a hătmăniei Ucrainei în 2/12 august 1681²⁷, iar respectivul statut reiese și din consemnarea noii sale titulaturi în tipărițile patronate de el după această dată.

În ce privește Transilvania, în secolul al XVII-lea se va tipări pentru început *Evanghelia cu învățătură* (1641) cu efortul mitropolitului Ghenadie, carte ce aparține primei etape de tipărire a cărților de la Alba Iulia. Principele și superintendentul calvin fac presiuni asupra mitropoliților pentru a tipări cărți românești. Pentru început, principele Gheorghe Rákoczy, „Craiul Ardealului,

²¹ *Ibidem*, p. 300.

²² Tomescu, *Istoria*, p. 66.

²³ *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643, p. [2]^r/10-12.

²⁴ BRV I, p. 238.

²⁵ *Ibidem*, p. 242.

²⁶ *Ibidem*, p. 254.

²⁷ *Istoria românilor*, V, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 290.

Domnul părților Țării Ungurești și Șpanul Săcuilor”²⁸, va patrona tipărirea unor cărți importante precum *Noul Testament* (1648) și *Psaltirea* (1651). Următoarele tipăriri se realizează cu cheltuiala lui Acațiu Barcsai „al Lugoșului și Caransebeșului mare Ban, al Comitatului Severinului Comite Suprem”²⁹ (*Catehism calvinesc*, 1648), a principelui Mihai Apafi „craiul Ardealului, domnului părților Țării Ungurești și șpanul săcuilor i proci”³⁰ (*Sicriul de aur*, 1683, *Cărarea pe scurt*, 1685), iar apoi mitropoliții vor fi cei ce se vor ocupa de tipărirea cărților în Transilvania. Ultima carte imprimată în Transilvania în această perioadă, *Pâinea pruncilor* (1702), va fi tipărită cu cheltuiala cardinalului Leopold Kollonich, apariția acesteia fiind una dintre dovezile schimbărilor produse în Transilvania atât în plan religios cât și politic, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea³¹.

În majoritatea tipăriturilor sunt precizate numele tipografilor, locul unde funcționa tipografia, iar odată cu tipărirea diaconului Coresi în prefețe și epilogurile lor sunt menționate numele unora dintre ucenici și numărul acestora. În secolul al XVII-lea, odată cu înființarea sau reînființarea tipografiilor din Țara Românească, Transilvania sau Moldova, în primele tipăriri care apar în aceste provincii românești sunt specificate condițiile în care s-a început sau reînceput activitatea de tipărire precum și numele celor care au avut un rol deosebit în această acțiune culturală de răspândire a cărților prin intermediul tiparului.

În câteva cazuri sunt menționate în prefețe și epiloguri nume de filosofi și afirmații ale acestora. Se remarcă prefața *Îndreptării legii* (1652), unde sunt expuse pe larg datele despre începuturile scrierii pravilelor împărătești (legilor). Tipărirea unei cărți de Pravile îi oferă prilejul mitropolitului Ștefan să îmbine, în mod armonios, informații culturale cu învățături religioase. Amintește aici de „Olimbiada de întâi, cându era cursul anilor lumii 4808”, când la Roma „împărăția Romilui”³². Apoi, timp de 244 de ani i-au urmat alți șase împărați, însă în tot acest timp nu existau legi scrise. Mitropolitul Ștefan expune, în amănunțime, felul în care au fost scrise legile, insistând asupra unor nume de învățați, împărați și dascăli, menționată fiind contribuția fiecăruia în scrierea sau rescrierea legilor.

²⁸ *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, p. [2]^r/6-8.

²⁹ BRV I, p. 162.

³⁰ *Sicriul de aur*, Sebeș, 1683, p. 2^r/3-7.

³¹ Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, Editura Imago, 1998, p. 104-105.

³² *Îndreptarea Legii*, Târgoviște, 1652, p. [5]^r/31-33.

Simbolistica numărului patru este expusă în fraze întregi în prefața *Apostolului* (București, 1683), semnată de voievodul Șerban Cantacuzino, unde se face trimitere atât la accepțiunile laice cât și la cele religioase, teologice.

Numele și ideile lui Heraclit, Platon, Gheorghios Kedrenos sau ale împăratului Vasile Macedoneanul le sunt familiare fraților Greceanu, „harnicii traducători cu bogate cunoștințe de istorie și filosofie grecească”³³. Semnată de „Șarban al doile Logofăt i Radul Logofăt” și adresată voievodului Constantin Brâncoveanu, prefața cărții intitulată *Mărgăritare* (București, 1691) conține o serie întreagă de trimiteri la afirmațiile unor mari filosofi, istorici și teologi, precum „Ierocliu filosoful”, Pitagora, „Agapitos diaconul”, „Ghiorghie Chedrinos”, Platon, „Ioan Zlataust”, „Gaie Octavie chesariu de Roma”, „Ioan Zonara”, „împăratul Vasilie” și fiul acestuia „Leon cel Mare împărat”³⁴, prin expunerea acestor informații urmărind să sublinieze importanța învățăturilor oferite pentru folosul de obște.

Mitropolitul Varlaam al Moldovei, susținut de voievodul Vasile Lupu, tipărește în 1644 *Șapte taine*, prilej cu care expune în prefața acesteia accepțiunile și simbolistica numărului șapte.

Un subiect accesibil lui Dimitrie Cantemir este astronomia, despre care vorbește în dedicația către fratele său din *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea* (Iași, 1698)³⁵.

Prin urmare, în prefețele și epilogurile tipăriturilor românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea sunt adeseori menționate nume ale unor mari personalități ale vremii, voievozi, episcopi, mitropoliți sau patriarhi, uneori fiind prezente și date despre genealogia nobilă a unora dintre aceștia. De asemenea, în câteva dintre predosloviile studiate sunt precizate și nume de mari împărați ai lumii, filosofi, istorici, teologi, dascăli și învățați, în câteva cazuri fiind redată citate sau parafrazări din scrierile acestora și menționată contribuția lor în domeniul culturii. Se observă, astfel, o îmbinare admirabilă a informațiilor istorice cu cele culturale, ideile și modul de a le expune fiind o dovadă evidentă a nivelului cultural al autorilor lor.

³³ Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 1998, p. 29.

³⁴ Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*. Ediție îngrijită, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, București, LIBRA, 2001, p. 12-17.

³⁵ Bădără, *Tiparul românesc*, p. 29.